

EESTI TEADUSLIK INSTITUUT

Jw. nr. 111.

ANDRUS SAARESTE.

**Praeguse keeleteaduse huvialadest ühe kongressi
töö kajastuses.**

Neljas Rahvusvaheline Keeleteadlaste Kongress peeti tänavu augusti lõpul Kopenhaagenis, maal, mis oma rahva pisukesest arvust (3½ milj.) hoolimata on maailmale andnud terve rühmkonna esmajärgulisi ja juhtivaid keeleteadlasi nagu R. Rask, K. Verner, J. N. Madvig, Vilh. Thomsen, Holger Pedersen, Kr. Nyrop, Kr. Sandfeld, ja lõpuks O. Jesperseni, kelle aujuhatusel kogu see kuuepäevane nõupidamine toimuski. Osa võttis umb. 30 eri maad, neljast ilmaosast umb. 360 õpetlase või huviosalisega. Puudusid Hispaania esindajad. Neid pidasid kinni asjad, mis palju ligemad elule ja surmalegi kui on seda keel. Ettekandeid oli vist 77 (neist mõni jäi pidamata), millest 39 (50,62%) olid prantsuskeelsed, 24 (31,16%) saksakeelsed, ainult 12 (15,6%) ingliskeelsed ja 2 (2,6%) itaaliakeelsed. Kõige rahvusvahelisema iseloomuga oli neist prantsuskeel, seda tarvitasid 13 prantslast või prantsuse emakeelega isikut ja 26 mitteprantslast, kuna saksa ja ingliskeele puhul need arvud olid 15:9 ja 5:7.

Kui rahvusvahelise keeleteadlaste tänavuse kongressi tööd ja huvisid püüaksime üldiselt iseloomustada, võiks tähendada, et seekord liiguti keele-elu sotsiaalse, ühiskondliku külje tähe all. Selles suunas pakkusid meile rohket lisavalgustust kõik ettekanded, mis käsitlesid keele ja vastava kõnelejakonna mõtteilma vahekordi, kirjakeelte ja ühiskeelte tekkimise tegureid, ühiskondade keelepruuki juhtivaid normitundeid ja keele instinkti, keelte vastastikuseid mõjustusi ja segakeelte kujunemist.

Meilegi tartlastele tuntud Pariisi sotsioloog L. Lévy - Bruhl kergitas kongressi esimesel üldkoosolekul esile keeleteaduse ja ühiskonna- teaduse vahekordi, näidates üheltpoolt, et inimkõnend ja keelelised faktid on oluliselt sotsiaalsed nähtused, et keel, lapse kasvades ja täisealiseks küpsedes, vormib tema vaimu teda ümbritseva ühiskonna mõtte- ja tundeilma kohaseks, ja et teiselt poolt ühiskondlikud nähtused, kombed, asutused ja pärimused on mõeldavad ainult keele varal pärandatult ja et paljusid neist, eriti algelistel rahvastel, n. n. metsikuil ühiskondadel, saame õieti mõista üksnes siis, kui nende rahvaste keelt, vastavaid keelelisi väljendeid on lingvistid oma sellekohaste meetoditega õigesse valgusse seadnud. Need kaks teadust toetavad ja täiendavad teineteist. Keeleteadus, eriti sõnade tähenduse ajalugu, võib muutuste põhjuste otsimisel tugikohti leida rahva ühiskondlikkude olude iselaadist

ja arengust. Ettekandja esitaski näiteid, kuidas mõnd tumedat keelelist fakti on võidud seletada ainult etnoloogia tundmise varal. Ühes melaneesia keeles näit. oda pideme nimele lisatakse sama possessiivsuffixit nagu kehaosade nimele, oda tera nimetusele aga mitte. Põhjus: pidet hoitakse käega kinni. See saab, metslaste arvates, kehaosaga samaks, kuna sellesse imbub käehigi. Mõne primitiivrahva keeles naisega kõneldes nimetatakse teda mitmuses, meest aga mitte: vastav algrahvas kõnelevat mitte ainult naisega, vaid ka tema praeguse või tulevase lapsega!

Keele ja mõistetekujunemise vastastikust sõltuvust võttis ligemalt vaadelda noor Rostocki prof. Leo Weisgerber. Siin ta leidis kolmesugust sidet: a) inimlik kõnelemisvõime (kõnend) on tähtsamaks aluseks mõistete loomisele; keele kaudu igatahes inimene omandab sääraseid mõisteid, mida ta ilma selleta omandada ei saaks. b) Eri keeltes esinevad „eluringi“ (*Lebenskreis*) mõistelise käsitluse vormid niisuguselt nagu need omased vastavate kõnelejaskondade mõtlumisele. c) Igal üksikinimesel isiklik kõnelemisvõime ja õpitud emakeeles peituv mõisteteilm toimivad koos, et selle isiku mõtlumisele ja talitamisele koostada ning ehitada mõistelisi aluseid. Neid sõltuvusi ettekandja selgitas järgmiste põhimõtete alusel: 1. Inimlik kõnend (*langage*) on võime meeleliste märkidega luua vaimseid vahendeid, millega meeleline ja vaimne elu saab inimõistusele käsitletavaks, ülevaatlikuks ja mõisteliselt valitsetavaks. 2. Üldinimlik kõnend avaldub nähtusvormide teatavas korras, nimelt rahvuskeeltes ja üksikisiku kõneteostuse (*parole*) vormides. Kõnelev ühiskond ja tema keel, kõneleja isik oma ühiskonna piirides ja tema kõne on vastastikku teineteist mõjustamas. Samas mõjustamisvahekorras on ka mõistete kujunemine kõnelejail ja keeles, kõnes. 3. Iga üksikkeel on oma olemisvormilt kogu kõnelejaskonna ühisomand ja ka kujundav jõud, seega siis isikust ülalpool olev tõelisus, mis ühiskonna iga liiget valitseb, teda vaimselt vormib ja kogususe mõtteilma sisse lükib. 4. Oma tegevuse, teostuse seisukohast pole üksikkeel mitte väliste keelevahendite summa, vaid keelelise mõtteilma terviklus, kus iga hääleline keelend on sisust lahutamatu. Keeleteaduse ülesanne on uurida, kuidas on üksiku rahvuskeele sõnavaras selle rahvuse mõistete ilm ehitatud ja mis on siin omapärane keelest enesest olenevalt. 5. Ümbritseva ilma mõistmine on eri keeltes erisugune ja muutuvgi, vastavate rahvuste kalduvustest ja eluoludest tingitult. Keelte võrdlus peab nende erinevuste ulatust kätte näitama, keeleajaloo peaaeslane on jälgida mingi keelelise mõisteteilma arengu eritingimusi. 6. Laps oma emakeele õppimisel vormib oma lapselist vaimu sisemiselt ümber, omandades emakeele traditsioonilist ilmapilti. 7. See toimub nii viisi, et sünnipärane kõnelemisvõime juhivad teda õppima emakeelt, millest saadud märgid tal muutuvad, tema enese elukogemuste najal, mõisteliste mõttevahendite kujunemise tugipunktideks. Sealjuures emakeel määrab kogemuste vastuvõtu, mõistmise ja hinnangu suunda, viib isikut oma isiklikkude kogemuste piiridest väljapoole ja loob temas „keelelise eluruumi“, mis kõnelejaskonna mõtteilmal rajaneb. 8. Selle sündmuse tulemuseks on emakeele mõtteilma sisse lülitatud, keeleliselt kujundatud inimene. 9. Isiku mõtlumine ja tegevus allub nüüd emakeelsele ilmapildile. 10. Kõnelejaskonna keeles peituv mõtteilma ja üksikisiku mõistekujunemise sõltuvusel põhjeneb ka võimalus inimühisustel teadlikult ja kestvalt koos toimida: sama keelt kõneleva ühiskonna liikmed mõistavad üksteist paremini. 11. Iga keele eriline mõtteilm on kultuurelu kõigis vormides ka üheks kujundavaks jõuks, olgu rahva ajaloos või teaduse, kunsti, usundi, õiguse, majandusliku korra, tehnika või muu

arenemises. 12. Iga rahvuskeel hoiab alal katkematu ajaloolist sidet üle aja ja ruumi sellega, et ta koos hoiab ja edasi parandab inimpõlvede töötulemusi, iga keel seob kõnelejaid üheks teguvõimsaks, sama mõttelis-mõistelise ilmapildiga ühendatud kultuurühisuseks. See keeleühisus (*Sprachgemeinschaft*) kindlustab üksikinimese, rahvuste ja kogu inimsoo ajaloolise, vaimse ja kultuurilise elu aluseid ja edenemist. — Kõige selle põhjal ongi keel väga oluliseks tõsiasiaks nii üksikisiku vaimuelu, s. o. psühholoogia, kui ka ühiskondade kultuurielu, s. o. sotsioloogia uurimisele. Ainult siis, kui keeleteadus nende teaduste arenemist avitab, ta võib täita ka oma peaausesandeid — selgitada inimelus keele loovat ja kujundavat jõudu, selle jõu alguuri, avaldusvorme ja toimimisi.

Keeleelus etendab teatavasti suurt osa päri v u s, ms. ka hääldamises. Viimasel alal erisugused toimimisviisid võivad oleneda teatud raassi kõneelundite ehitusest, mida on võimalik ka tõestada, või jälle neid võib seletada päritud, edasiantud kommetena, mida aga põhjendada pole seni võidud, mille oletamisel peaks siis oldama ettevaatlikum. Viimast seletamisviisi arvustaski P. V e r r i e r Pariisist isiklikult tehtud tähelepanekute najal võõrkeelte aladel üleskasvanud laste keeletarvitamises. Siin ta konstateeriski mitte päri v u s t (*hérédité*), vaid keelelise ühiskonna poolt omandatud h a r j u m u s t, mida mingilt keskuselt edasi antakse järgnevale sugupõlvele, seega siis leides siin ainult lihtsat p ä r a n d u s t (*héritage*).

Eelmistele õpetlastepõlvedele mitmetigi vastandina köidab suurel määral nüüdsete keeleteadurite tähelepanu just natsioone ühendavate ü h i s k e e l t e, k u l t u u r k e e l t e, praeguse läänetsivilisatsiooni võimsate arenemistegurite ligem vaatlemine ja kujunemistingimuste selgitamine, seda peamiselt moodsa keeleteaduse spiritus rectori, hiljuti surnud A. M e i l l e t' korduval õhutusel. See tööala oligi märgitud tänavusel kongressil üheks kesksemaks teemiks. Peasjalikult norra landsmäli, kuid ka kelti ja muudegi keelte vaatlusele rajanedes esitas norralane A. S o m m e r f e l t ühiskeele tekkimise ja kujunemise tingimusi, selle levimist mingist keskkohast äär-alade sihis, ühiskeele arenemise sotsiaalseid tegureid ja selle vaherkorda kirjakeelega. Tehtud tähelepanekute põhjal ta järeldas, et ühiskeele sisemine elu allub oluliselt samadele seadustele nagu murretegi oma, kuigi siin suhteliselt suurt osa mängib teadvus ja kavatsuslikkus.

Kirjakeele arenemise ja arendamise käsitluspiiridest nimetagem Tartule ligemalt tuntud norra lapoloogi K. N i e l s e n'i ettekannet türgi keelereformi kohta. Sellest kuulsime, kuid praeguse T ü r g i valitsuse juhtimisel türgi ühis- ja kirjakeelt, mis aegade jooksul on väga tugevasti pärsia ja araabia keelesugemetega (neid on üle poole) segatud, on hakatud viimasel aastakümnel võõrapärasusest vabastama. A. 1928 asendati araabia kiri ladinaga. Laensõnade ja võõrsõnade asemele võetakse praegu puhttürgi sõnu murretest, vähem rõhku pannes edasituletamisele, enam aga uute tüvede leidmisele. Kuid praegu on reformiliikumises märgata väsimust, on tekkinud koguni seisak. Ja riikliku natsionalismi mõjul on hakatud laensõnu seletama isegi türgi omadeks sõnadeks, türgi keelt on hakatud pidama kõige vanemaks ja rikkamaks keeleks (n. n. „Päikesekeelte teooria“). Keeleuenduse äpardumist seal iseloomustab tõsiasi, et Montreux' hiljutise lepingu teksti 376 sõnast on ainult 75 puhttürgilist, muud on kõik araabia, pärsia, prantsuse (22), itaalia, vene, ladina jm. algu-pära. Ortograafilise reformi viljad on aga püsisvad: türgi rahvas on muutunud kirjaoskavaks. Ja nagu osalt Eestiski, on türgi keelereformil olnud muid,

kaudseid tulemusi, on huvi ja armastus tekkinud oma keele, eriti rahvakeele vastu, on viimaste aastate kestes kogutud rohkesti türgi murdeainestikku.

Kirjakeele arendamise üht eriküsimust puudutas noor Soome teadlane V. K i p a r s k y omas ettekandes „suguluses olevate kirjakeelte kunstlikust ligendamisest“, milles ta osalt slaavi keelte, enamalt aga läti-leedu ja eesti-soome vastava ainestiku põhjal püüdis näidata, et kirjakeelte teadusliku ja muugi sõnavara lähendamine sugukeeltele kas laenamise või kujundamise järgenduse teel viib pigemini nende keelte erinevuste paisutamisele, kuna vastupidiselt euroopalikkude ühissõnade tarvituselevõtmine neid lähendab. Üldeuroopalikud võõrsõnad hoiavad nimelt sugukeeltes oma esialgset tähendust alal, omades sõnades on aga sugukeeltes tähendus sageli erilaadne. Sama kreekladina sõna tõkeline laenamine eri sugukeeltes toimub tihtigi eri viisil, kas juhuslikult või sõnade eri keelte häälikulisest iseloomust olenevalt. Puuduvad ju rahvuste juures sõnade kujundamise juhtimiseks ühised „kindral-staabid“.

Neljandal keeleteadlaste kongressil mitmedki õpetlased oma ettekannetes taotasid uuesti ausse tõsta mõningaid keeleelu nähtusi ja mõisteid, mis teadlaste huvideväljalt olid juba pikemat aega unarusse vajunud. Tšehh B. H a v r á n e k näiteks valgustas n o r m i probleemi tänapäevases keeleteaduses ja keelekultuuris. Kõigepealt ta toonitas, et nimelt põhjamaades on teadusmehed ka keelekultuuri alal töötanud algatavalt ja juhtivalt, nõnda O. Jespersen. Keele-normi mõistab Havránek sisekeelelise nähtusena; seda ei esine mitte ainult kirja- ja ühiskeeles, vaid ka igasuguses keeleteisendis, igas vähemaski murdes; viimastes olev norm on muidugi kõikumam, eelmistes aga kindlam. Normi arenemises oleks nimelt tarvilik asjatundlikku, s. o. õpetlase kätt, kes hoolitseks, et normi arendamist juhitaks keele ülesandelisest seisukohast, et keelde ei too-daks olemusvõõraid, antistrukturaalseid sugemeid. Õpetlased oleksid võimeli-sed toetama keelenormi arenemises toimuvaid sisekeelelisi muutusi, mida ainult uurija silm keeleelus suudab avastada.

Rootsi uurija Hj. L i n d r o t h Göteborgist jällegi võttis oma ettekandes meieaegsete õpetlaste silmis rehabiliteerida „Keeletunnet, üht unarule jäetud mõistet“. Esmalt ta analüüsis põhjusi, miks keeleteadus on selle küsi-muse vastu nii vähe huvi tundnud ega pole suutnud seda mõistet ka määritleda. Kuna keeletunne on tunne, siis on see mõiste ise, nagu tunded üldse, määritle-matu. Selle nähtuse asend hingeteaduses ongi oma olemuselt väga virvendav. Ometi see tuleks võtta süstemaatse uurimise alla. Üks tee oleks enesetähele-panemine õpetlastel endil ja jälgimine, kuidas viisi võõrkeele õppimisel meid pikkamööda enam ja enam juhtima asub teadmise asemele keeletunne. Edas-pidiseks uurimiseks kõneleja esitaski teatava skeemi. Et keeletunne avaldusi eraldada, tuleks selgitada, millal on keeletunne tootev ehk produktiivne, millal järeleloov ehk reproduktiivne, siis: millal peituv (latentne) ja millal avalduv (manifestne), millal enda algatusel toimiv (spontaanne) ja millal arutlev (deli-beratiivne), millal vabalt toimiv ja millal mehaniseeritud, millal konkreetne (kujutlev) ja millal abstraktnen, millal mõnurõhutav (*lustbetont*) ja millal mõnurõhutu. Ta eraldas ka järgmisi probleemikomplekse: 1. Keeletunde areng lastel; 2. Keeletunde nihkumine samal isikul; 3. Keeletunne võõrkeelte õppimisel; 4. Keeletunne ja keelte segunemine; 5. Mis „haava“ keeletunnet ja mis ei „haava“? 6. Missugune on keeletunne elamusena (kui see pole täiesti peidetud, latentne)? 7. Keeletunne ja mälu; 8. K. ja mehaniseerumine; 9. K. ja kujutlemisvõime; 10. K. ja tegelik keeleand; 11. K. ja õigekirjutus. Mee-toditeks oleksid: enesevaatlus, küsitlemine ja kavakindlad katsed.

Teatavasti viimastel aegadel on paljude õpetlaste huvialaks jällegi saanud keelte mottesuguluslikkude ühtivustega (afiniteetidega), hilisema lähendamisega seletuva suguluse, sarnanemise, kooseluga seletuvate ühisjoonte, nn. sümbioosi- ehk konvergentseinähtuste uurimine, keelte liginemise tulemuseks kujunenud nn. keelerühmade (*affinités des langues, Sprachbünde*) jälitamine vastandina keelkondadele, nagu seda kõige viljakamalt on võidud talitada Balkani keelte suhtes. Seda uurimissuunda uuesti, lisaks vanaaiale esinemistele N. Troubetzkoy ja J. van Ginneken'i poolt, võib-olla koguni liialdava rõhutamisega võttis soovitada R. Jakobson, kelle arvates praegune keeleteadus, kuigi sotsioloogilisele kallakule asumas, püsib siiski veel liialt loodusteadusliku vaatlusviisi kütkes, vahest isegi enam kui loodusteaduse ise. Nii alalhoidluslikke kui uuenduslikke sarnadusi eri naabruskeeltes ta valgustas kui kommuunsusliku, ühiselulise vaimu väljendusi, kuna erinevused kajastaksid eraldumisvaimu. Keelemuutuste kollektiivseid tendentse võime, tema järgi, jälgida mitte ainult üheainsa keele, vaid ka paljude naabruskeelte ulatuses. Ühe keele fonoloogiline mõjustamine teise kaudu võib toimuda isegi ilma sõnavaraliste laenude vahendusega. Naabri fonoloogilist ilmet võidakse jäljendada ka sellel poliitilise või kultuurilise ülekaalu puududes. Fonoloogilisi tõsiasju tuleks jälgida geograafiliselt, oleks vajaline koostada kogu keelelise ilma fonoloogiliste isoglosside¹⁾ kaardid. Ses sihis tehtud esimesed katsed igatahes näitavad, et: 1) sama sugukonnaloolise keelkonna piires leitavad erijooned, eraldumisvaimu tooted, selguvad lõpuks mingi muu, uue kooseluvaimu tulemusteks; 2) keelel või keelterühmal, mille ainult fonoloogia, vaid ka kahe ühisjoone vahekord allub ehituslikele, struktuuraalseile seadustele; 3) on märgata otse rabavat kokkusattumist keelterühmade piiride ja poliitilise ning füüsilise geograafia sidejoonte, isoliinide vahel. — Oma käsi- raamatu kaudu meiegi ülikooli noorusele tuntud taani õpetlane Kr. Sandfeld analüüsis keelelist vastasmõjustamist, interferentsi keeleainestiku eri valdkondades, rõhutades, et mõjustusi esineb mitte ainult sõnavaras ja lauseehituses, vaid ka häälikutes ja vormistikus, kuigi viimased alad on selleks kõige tõrksamad. Lauseõpiliste ühisjoonte puhul peab aga alati silmas pidama ka rööbiti arenemise võimalust. Laenamist soodustavaks teguriks on keelte struktuuride lähedus ja sugulus. Võõrsugemeist omandatakse hõlpsamalt seda, millele ligidast või analoogset on keeles juba olemas, mida keeles peidetult juba esineb. Laenamine harilikult sünnib rahva bilingiliste, kaht keelt kõnelevate ringkondade kaudu. Selle toimumise üksikasjalikumat jälgimist oleks kõige parem teostada keelegeograafia abil.

Ka segakeelte küsimus köitis seekord õpetlaste tähelepanu, jätkuks celmistele kongressidele. Poola uurija Z. Stieber arutas segaidoomides põhikihi ja uudiskihtide lahutamise probleemi poola ja tšehi siirdemurrete najal, millede puhul on olnud ju vaidlust, kas need on tšehistatud poola mured või poolastatud tšehi mured (samataolist võiks küsida ka Eesti Alutaguse murrete puhul). Küsimuse lahendamisel tekkivate raskuste seast ta rõhutas m. s. seda, et sageli omandatakse võõrsilt nimelt kõige ilmekamaid, silmator- kavamaid erijooni, mis naabruskeeles on ühtlasi ka kõige vanemad elemendid ja vastupidi omas aluskeeles hoitakse alal tähtsuseta ja vaevalt märgatavaid erijooni, mis üldisemalt on ka uuemad, hilisemad. Üleminekumurrete uuri-

1) Isoglossid on jooned, millega keelekaardil piiratakse samasuguseid keelelisi nähtusi.

misel ta eriti soovitas kõigepealt selgitada, kas vastavat idioomi kõnelev rahvastik omandab või on omandanud naabrusest võõrsugemeid teadlikult või teadvuseta, missugusel keelel on vastava elanikkonna silmis enam prestiiži ja kumba rahvusesse kõnelejad ise kuuluda taotavad.

Nagu eelmistelgi kongressidel, nii ka tänava pühendati ettekannetes suhteliselt suurt tähelepanu keele tähenduslikule, mõistelisele küljele. Nii Ed. Hermann Göttingenist rõhutas keeleluu vaatluses keele arvestamist mõttekujutisena, tähenduskujundina (*Sinngebilde*). Sõna mõistelise tähenduse kõrval tulevat senisest enam silmas pidada kõrvaltähendusi, tundevarjundeid, mis võivad kõnelejail olla väga erinevad, isikute poliitilisest, usulisest, vaimsest ja muust vaatenurgast olenevalt, näit. juhtudel kui: *ema* 'sünnitaja', kuid ka 'armas, lapseõlveaegne hoolitseja'; *kommunist* 'kommunistliku ühiskonnaideaali pooldaja', aga ka 'õiglase, ideaalse ühiskonna eest võitleja' kommunistidel endil või 'ülekohtune, barbaarne revolutsionäär' nende vastastel; *natsionalisti* eri tähendusvarjundid eri parteidel jne. Lausa tõelist väärtust määrab peale intellektuaalse sisu ka lause musikaalne kuju, selle intonatsioon (näit. ilma küsisõnata küsilausestes). Keeles sündivate muudatuste põhjusi peaks peajaslikult otsitama rahva poliitiliste, usuliste ja vaimsete olude muutustest. Kõige vähem tuleks see arvesse grammatilistes muudatustes, kus peatähtsusega on nimelt puht mõistuslik tähendus.

Kongressi töökavasse oli võetud ka keele ja stiili vahekorrad. J. Marouzeau Pariisist oma ettekandes kriipsutas alla seda raskust, mida sagedasti tuntakse keeleliste faktide eraldamisel stiililistest; keelelised menetlused väljendavad teatud tähendust, stiililiste olu seisab aga selles, et võimalikud vahenditest tehakse valikut, väljendusele lisaväärtuse andmiseks. Kumbki neist võib aga muutuda kummakski, stiililine nähtus keeleliseks ja vastupidiselt. Mingi harilik keelejooon võib aegade jooksul harveneda, kuni seda lõpuks ainult ekspressiivsete sihtidega tarvitatakse. Kuid ka esialgselt haruldane, individuaalne, stiilikavatsuslik erijooon võib kordamise ja jälgendamise teel muutuda harilikuks, võib oma väärtusevarjundid aegade kaotada ja niiviisi muutuda objektiivseks, normaalseks, see on keeleliseks.

Süntaksi alal M. Cohen Pariisist tõstis esile lauses pausiga ja kirjas sageli kirjamärgiga eraldatavaid, n. n. lisasugemeid (*éléments annexes*), mis lausest n. ö. väljaspool esinevad, mis ei kujunda selle pärisliikmeid ja grammatiliselt on sõltumatud lause liikmeid ja nimelt verbist, näit. juhtudel nagu „ta sõi salatit / eile“, „üleile / ta sõi palju salatit“, „ta sõi / üleile / palju salatit“. Selle lisasugemelise nähtuse arvestamine ja parem mõistmine võimaldaks ka keelte süntaksi paremini kirjeldada (käesoleval korral näit. selgemini liigitada adverbisid).

Suur arv ettekandeid kongressil oli pühendatud kas üksikute keelte või keelkondade morfoloogia või morfoloogiliste üldkuisimuste arutlusele. Neist esile oleks tõsta Beogradi prof. A. Beliči esitust käändevormidest lahutamata käändelõppude lingvistilisest väärtusest, milles analüüsiti uute eraldamisvahendite arenemist juba olevate algete põhjal neil puhkudel, kui lõpuFoneetilise arengu tõttu hävinevad ja seega süntagmidest ehk märkühenditest vormilised vahed tasanduvad, kustuvad. B. jälgis ka käänete tähenduse muutumist ja üksiku käände eri tähenduste arvulist kasvamist (näit. instrumentaalil slaavi keeltes, lisaksime juurde essiivil, genitiivil, allatiivil ja illatiivil eestis). Viimasega ühenduses B. toonitas seda erilist raskust, mida tunneme käänete alg- ehk põhitähenduste määramisel. Allakriipsutust leidis ka asjaolu,

et „sünteealistest“ käänetest „analüütilised“ (*maasse — maa sisse*) ei erine mitte sünteetse vormi lahutamise omadusega, vaid nad ainult pakuvad vahendit märkühendites eraldamisvõimalusi kõvendada, tugevdada, kuna need keeles juba olid nõrgenemas. Siin küsimusse valgust heidaks eesti keele areng, kus analüütiline väljendamisviis tungib nimelt neisse käänetesse, mille tunnused on kadunud, nõrgenemas või teiste lõppudega sarnanemas (näit. sise- ja väliskoha käänetesse). Ettekandes võeti rõhutada ka seda väheldast ja väga suhtelist erinevust, mis on kaasuslõpu ja abisõnalise vormitunnuse vahel, mille tõttu need üksteist asendavad, morfeemsõnade 1) liitumise teel semanteemsõnadega 2) ja häälikulise kulumise kaudu viimaks lõppudeks muutudes, eestis näit. *minu käest > minu käst > minugäst 'minult', isa juure > isajure*, Risti kihelkonnas *karja lool > karjalul* 'karjaviisi, k. kaup' jne. Mõlema tüübi pikaldast üleminekut eriti illustreeriks eesti komitatiivi kujunemine (*isän kansak > isän kaas > isa ka > isa ga > isaga*). — Taanlane L. H j e l m s l e v, tuntud *Üldgrammatika põhimõtete* (1928) autor, esitas usdest terminoloogist küllastatud, väga abstraktses ja raskesti jälgitavas ettekandes morfeemide teooria katsetise.

Teatavasti keelte häälikulise külje uurimise alal kõidab viimaseil aastail tähelepanu uus, n. n. fonoloogiline ehk Praha kool³⁾, mis keeltes rõhutab akustilismotoorsete kujutluste jälgimist nende funktsioonide, s. o. tähenduslikkude ülesannete teenistuses ja mis uut sisu püüab anda mõistetele nagu foneem ja fonoloogiline süsteem. Nagu eelmistelgi kongressidel, oli tänavu see vool jälle esindatud märgatava õpetlasrühmkonnaga. Oma ettekannetes nad esinesid jällegi suure aktiivsusega, mis esile kutsus energilisi, taoti ägedaidki arvustusi vastaste, nende seas fenno-ugrist Bj. Collinder'i poolt Upsalast. Kõigepealt T r o u b e t z k o y kõneles kvantiteedist, häälikute pikkusest kui fonoloogilisest probleemist. Ta püüdis näidata, et keeltes, kus „kvantiteeti“ tarvitatakse intellektuaalse tähenduse märkimiseks, ei seisa see kvantiteet fonoloogiliselt mitte häälikute kestvuses (vältes), vaid pinevusastmes, intensiteedi suuruses või foneemide arvus (n. n. „mooride arvus) või jällegi silpide ehituses. Samuti ta tõstis esile, et keeltes, kus vältus mängib fonoloogilist osa, s. t. on funktsiooni seisukohast eraldamisvõimne, relevantne — näit. soome-ugri keeltes —, ei mängi rõhk seda osa mitte ja ümberpöörduvalt (näit. slaavi keeltes). E. O t t o omas esituses fonoloogiast ja foneetikast kaitses nende mõlema distsipliini süstemaatse eraldamise õigustust, kuid tegi ka nende piirides teatavaid parandusi, uuema foneetika nõuetele vastavalt. Fonoloogiast ta asetas keele (*langue*) ehk rahvuskeele õpetuse (*Sprachkunde*), foneetikat aga kõne (*parole*) õpetuse (*Sprechkunde*) piiridesse. Eelmine vaatleb keelt oluliselt akustika seisukohast, teine aga keele aktuaalset teostust artikulatsiooni, nii siis mootorset küljest. Kuid ka viimane haru häälikuteõpetuses, foneetika, peab arvestama kõne mõttelist poolt ja uuemal ajal on temagi asunud käsitlema kõne artikulatsiooni terviklust. Lõpuks J. K u r y l o w i c z Lvovist püüdis fonoloogiast kasutada mõnede indoeuroopa foneetika probleemide valgustamiseks. — Fonoloogide vastaste poolt esines B. C o l l i n d e r ettekandega „Häälikuteõpetus

1) Abisõnad, sõnad mille ülesanne on tähistada iseseisvate sõnade lauselisi ülesandeid.

2) Iseseisvad sõnad lauses.

3) Selle kohta eesti keeles lähemalt vt. P. A r u m a a, *Eesti keel 1932* X, 68—76.

ja fonologism⁴, milles meelde tuletas, et rootslane A. Noreen juba umb. 30 a. eest üksikasjalikult esitas fonoloogiat ehk häälikute õpetust kui teadust, mis käsitleb keeleliselt relevantseid foneetilisi tegureid, häälikuid ja häälikuteühendeid. Samuti Setälä juba a. 1901 määritles üksikhäälikut samas mõttes nagu seda fonoloogid arvavad uudisena tegevat foneemide puhul. Ja Jespersen toonitas ligi 40 a. eest häälikulise kõikuvuse amplituudi sõltuvust hääliku tähenduslikust eraldamistarbest, hääliku funktsioonist. Edasi Collinder arvestas teravalt fonoloogide talitusviisi — mõista foneemi all olemust, mis seotud ladina tähestiku teatud tähega. Säärast foneemide õpetust ta pilkavalt nimetas fonologismiks. Praegune fonoloogia või, tema terminoloogia järele, fonologism muutuvat juba mingiks ladina tähestiku algebraks. Sellest pääsemiseks ta soovitas uurida „häälikkujutlusi“ kirjaoskamatu juures, kellel arvesse ei tule mitte niivõrd „häälikkavatsuste“, kui „sõnakavatsuste“ teostamine.

Suurt tähelepanu kongressil äratas ka üks f o n e e t i k a meetodeid käsitlev ettekanne P. M e n z e r a t h'ilt Bonnist, kes meid tutvustas sõnaartikulationi käsitlevate uuemate uurimiste tulemustega. Senine teooria häälikute asenditest ja eri häälikute vahelistest siirdehäälikuist olevat ruumi andmas viimasel ajal uuele teooriale kõneorganite kestvusliikumistest, mida katseliselt võib kindlaks teha röntgenhelifilmi abil, nagu seda kongressile demonstreeriti. 1) Seal võis näha, kuis homorgaansed häälikud siirduvad pikkamööda teisteks, heterorgaansete puhul aga toimub koartikulation, kaasaliikumine, kooshäälamine. Seda võidi jälgida mitte ainult huulhäälikute, vaid kõigi häälikute puhul. Nõnda siis sõnaartikulationi nüüdsest peale tuleks käsitleda üldartikulationina.

Keeleteaduse üldküsimuste alalt on veel nimetada soome õpetlase A. P e n t t i l ä ettekannet kõnendi, keele ja kõne (*langage, langue, parole*) vahetegemise kohta, milles analüüsiiti nende mõistete piiride udusust juba mõistete loojal F. de Saussure'il enesel ja selle selgusetuse edasist süvenemist praeguses teaduslikus kirjanduses. Ta esitas ka katse mõistete *kõnend* ja *keel* paremaks, loogiliseks piiritlemiseks, seda puhtloogitsistlikust vaatlusnurgast.

Mitmedki ettekanded kongressil riivasid ka praegustes keeltes esinevate muistsete s u b s t r a a t i d e ehk alusainete küsimust. G. A n a g n o s t o p o u l o s Atheenast oma pidamata jäänud kõne resümees esitas üht võimalikku traako-illüüria substraadijuhtu kreeka murretes. Rumeenlane Th. C a p i d a n juhtis tähelepanu mitmetele muistsetele tendentsidele rumeenia keele arenemises, mitte ainult Rumeenias eneses, vaid ka mujal Balkanil ja Itaalias kõneldavais rumeenia murretes, ja mida pole võimalik seletada muude praeguste Balkani keelte mõjustustega. J. v a n G i n n e k e n omas ettekandes katsus veendunult tõestada, et muistsed traakialased olid õieti kharthvelid (*Θακx > kharth-*, metateesi teel), praeguste georgia (gruusia), mingreli, laazi ja svani keelte algkeele kõnelejad. See muistne kharthveli ehk traakia keel olekski üheks kreeka ja muude balkani keelte alusaineseks.

Esimene Rahvusvaheline Keeleteadlaste kongress, peetud Haagis a. 1928, pöördus teatavasti kõigi riikide valitsuste poole ettepanekuga korraldada kõigis maades täielikku keelte ja murrete ainesniku kogumist, selleks metoodilise vahendina soovitades (oma organi *Commission d'Enquête Linguistique* a. 1929. kaudu) keeleatlast. See õhutus ongi vahepeal vilja kandnud ja tänavu-

1) Selle küsimuse kohta vt. m. s. A. P e n t t i l ä kirjutist „Eräistä uusista äänentutkimusvälineistä“, *Vir.* 1936, lk. 99 jj.

sel kongressil kuulsime vastava töö käigust mõnel maal, nii A. B a s s e t'lt berberi murrete atlase koostamisest Sahaaras ja Sudanis, milleks autor viimaste aastate jooksul on sel määratul ja töötingimustelt üli raskele keelealal, metsikute rändsuguharudega kaasa elades ja kaasa matkates, ihuüksinda ainestikku kogunud 2—3.000 keelekaardi jaoks. — Parajasti ilmuma hakkava Rumeenia keeleatlase redaktor S. P u s c a r i u tutvustas kongressi selle idaromaani keele alal lõpule ligineva keelegeograafilise murdeainestiku kogumisega ja väljandamisega. Materjali seal koguvad kaks õpetlast, üks nn. „normaalse“, 2.200 küsimust sisaldava küsitluskavaga töötas 300 kohas (punktide vahemaa 30—40 klm.) 1), igas kogukonnas küsitledes umb. 3 päeva jooksul ühtainust keelejuhti, ja teine aga hoopis teise, laialdasema, 4.800 küsimust hõlmava kava põhjal töötab praegu 80 eri punktis, mille vahemaa on umb. 100 klm., küsitledes eri vanuses, eri sugu olevaid ja eri ühiskonnakihtidesse kuuluvaid isikuid ja jälgides koguni vähemusrahvuste keeli. Neist kokku 7.000 küsimusest kartografeeritakse ainult tähtsamad, nimelt 2.500. Muu ainestik avaldatakse tekstina kaartide tagaküljel, mida iga tarvitaja siis ise võib tummadele kaartidele kanda. Rumeenia suure keeleatlasega rinnu ilmub ka väike, lihtsastatud kujul, värvides ja piltidega atlas.

K o h a n i m e d e uurimine on teatavasti keeleteaduses üks raske- maist tööharudest, selle meetodite kujunematusse tõttu. Suhteliselt kõrgele on see töö siiski arenenud Skandinaavia riikides ja Saksamaal. Tehtava töö kajastuseks olid ettekanded M. B a t h e'lt ja A. H e i e r m e i e r'ilt Saksamaalt. Esimene valgustas väikekohtade nimede (*Flurnamen*) uurimise tähtsust keeleteaduses, puudutades sellele erialale omaseid erilisi meetodeid. Järgmine aga esitas kongressile oma üksikasjalikult välja töötatud kava iiri jõenimede keelettüpoloogiliseks uurimiseks, mida teatud määral saaks arvestada ka muukeelse ja muulaadse kohanimeainestiku vallas.

Mittepõhimõttelise iseloomuga ettekannetest puudutaksime ainult neid, mis esitasid laiemat tähtsusega tulemusi või kuidagi riivasid meie sugukeelte ajalugu. Kõige pealt E. B l e s e Riiast kõneles ühest Kuramaa läti murdest XVI ja XVII s-l, mida a. 1560 nimetati *Kurische Sprache* (*Kurisch, Churisch*), mis tuntud tol ajal olevate käsikirjaliste katekismuse ja evangeeliumikatekete tõlgete kaudu ja millest sõnastikuline käsikiri on alal a-st 1685. Seda Liibavi linna ümbruses kõneldud murret peab Blese lätile lähiseks keeleks, sellest siiski niivõrra erinevaks ja osalt preisi keelele ligidaseks, et nimetab seda kura keeleks. Samal ajal kujunema hakanud läti kirjakeel oleks selle keele, alates XVIII s-st, muude läti idioomidega täielikult tasandanud.

Teisel rahvusvahelisel keeleteadlaste kongressil Genève'is a. 1931 oli teatavasti arutlusel indo-euroopa keelte suguluse küsimus hamiidi-semiidi keelkonnaga ja uurali keelkonnaga (ettekanded A. C u n y'lt ja A. S a u v a g e o t'lt). Tänavusel nõupidamisel tutvustas Bulgaaria õpetlane S. M l a d e n o v võimalikke ühisjooni indo-euroopa ja türgi-tatarining mongoli keelte vahel. Ta toonitas nende keelteperedes sõnade vormilise ehituse põhimõttelist sarnadust. Ka tüvede vokalismi vaheldust on viimasel ajal konstateeritud türgi-tatari ja mongoli keeltes, nagu indo-euroopa omadeski. Kõige kolme keelkonna keeleainestikus leiduvat ka terve rida täpsaid foneetiliselt vastavusi. Ka ühised vormitunnused olevat arvukad (näit. verbide 1. ja 2. pöördel, ablatiivikäandel ja genitiivil). Paljud asesõnadki ja küsipartiklid olla

samatüvelised. Ei puuduvat ühisjooni ka süntaksis (verb alati või sagedasti lause lõpul) ja sõnavaras võib märkida paljusid tüvesid, mida kuidagi ei saaks seletada laenudeks.

Mitmed õpetlased oma ettekandeis ja sõnavõttudes puudutasid soome-ugri, eraldi läänemeresoome keeli, muuseas ka eesti keelt. Nii H. Arntz Bonn'ist omas „ühisgermaani“ mõiste käsitluses, R. Jakobson oma ettekandes keelteryhmadest toonitas muuseas eesti keeles leiduvaid Baltimere rannakeelte ühisjooni, V. Kiparski oma esituse ainestiku suuremat osa ammutas nimelt eestist ja soomest, Kr. Sandfeldt naabuskeelte mõjutuste ja laenamiste valgustamisel tsiteeris mitmel korral eesti nähtusi. Samuti tegi Alan S. C. Ross Leedsist morfeemi määriluse arutlemises ja N. Troubetzkoy kvantiteedi fonoloogilise osa selgitamisel. Kahtlemata seda oleks sündinud veelgi suuremal määral, kui meie õpetlaste avaldatud töötulemused ja ainestik oleksid muude maade uurijaile keele pooltest hõlpsamini kättesaadavad.

Enne Maailmasõda ja mõnd aega hiljemgi teatavasti töötasid keeleteadlased, rahvusvaheliselt korraldatult ja töö meetodite ning sihtide asjus ühiselt nõu pidades, ainult üksikute keelkondade, sagedasti ainult üksikute keelkonnaharude või üksikkeelte tööpiirides (näit. klassilises filoloogias, romanistikas, germanistikas, anglistikas jne.). Puudusid aga võimalused kõigile keeleteadustele ühiste küsimuste arutlemiseks üleilmilises ulatuses. Ja selle ebakoha kahjulikkust tehtavas töös võiski märgata: Kalduti töös kitsalt piirduma üksikute keelkondadega, harilikult üksikkeeltega, nende alal liiati veel üksikute erialadega, pilku ainult harva kaugemale küünitades. Raugema kippusid ka huvid kõnendielu üldküsimuste, üldiste seaduste, keele üldteooria vastu. Puudulikuks jäi ka koostöö üksikute eriteaduste alal kõigile tähtsate meetodiküsimuste selgitamisel, nõnda ka suuremaid vaimseid ja ainelisi jõukulutusi nõudvate tööde, nagu kõnekeeleainestiku kogumise organiseerimisel maailma kõigil keelealadel. Nende puuduste kahandamiseks ja kõrvaldamiseks ongi nüüd üleilmiselt korraldatud keelekongressid oma töö ja õhutusega suutnud märgatavalt kaasa aidata ja aast-aastalt kerkivad selle ühistöö viljad enam ja enam esile. Kogu keeleteadusliku töö organiseerimiseks ja jõutamiseks rahvusvaheliselt on koguni asutatud (a. 1928) alaline keskus, *Comité International Permanent de Linguistes*, ühes selle alaorganiga rahvakeele uurimiseks (*Commission d'Enquête Linguistique*).